

ZNANJE RJEČNIKA I VJEŠTINA ČITANJA

MIRJANA VANCAŠ

primljeno: studeni '96.
prihvaćeno: ožujak '97.

Izvorni znanstveni članak
UDK: 376.36

Zadaci za ispitivanje poznavanja specifičnih kategorija rječnika - homonima, antonima, sinonima i izreka daju uvid u razlike u vokabularu između djece s teškoćama čitanja i djece bez teškoća u verbalnoj komunikaciji. U ispitanih devetogodišnjaka naročito zadaci homonima i sinonima pokazuju primjerenu diskriminativnu vrijednost za razlikovanje uzoraka. Znanje vokabulara, nedostatno u skupini djece s teškoćama čitanja, uvjetuje i omogućava predviđanje njihova (ne)uspjeha u razumijevanju čitanog teksta (u skladu s rezultatima diskriminativne analize, analize varijance i osnovnih statistika). Suprotno pak, u skupini bez teškoća čitanja nije moguće predvidjeti rezultate razumijevanja pročitanoog prema poznavanju homonima, antonima, sinonima i izreka. Moguće je da primjereno znanje vokabulara dovodi do drugačijeg odnosa komponenti razumijevanja, odnosno takove interakcije koja uvjetuje veću nezavisnost istih, ali i smanjuje prediktivnu vrijednost pojedine komponente.

UVOD

Rezultati većeg broja istraživanja ukazuju da su loši čitači manje uspješni od djece dobrih čitača na zadacima receptivnog i produktivnog vokabulara (Vellutino i Scanlon, 1987; Gathercole i Baddeley, 1993). Neke su studije djece s teškoćama učenja, ujedno i teškoćama čitanja, ukazale na probleme u rješavanju zadataka koji su zahtijevali interpretaciju rečenica s dvostrukim značenjem (Wiig, Semel i Abele, 1981; Shames i Wiig, 1986).

Djeca s teškoćama učenja bila su znatno lošija negoli njihovi kontrolni parovi, izjednačeni po obrazovanju.

Primjereno shvaćanje značenja riječi unutar i izvan rečeničnog konteksta neophodno je da bi se uspostavila veza govorene riječi s njenim pisanim oblikom. Djeca moraju znati osnovnu razliku između značenja te riječi i značenja ostalih riječi, naročito onih koje su slične bilo u odnosnom (referencijalnom) ili funkcionalnom smislu.

Ovaj je proces izuzetno važan na početnom stupnju čitanja, jer djeca teže usvajaju riječi ako se inicijalno susreću s njima tek pri identificiranju istih u pisanom obliku

(Wolf i Vellutino, 1993), odnosno pri pokušaju njihova čitanja.

Kada dijete ima usvojeno značenje, ne samo da mu je olakšano identificiranje napisane riječi, već je bitno bliže cilju čitanja - razumijevanju pročitanoog. Razumijevanje kombinacija riječi (izraza, rečenica, odjeljaka i cijelog teksta) moguće je samo ako postoji prvotno poznavanje značenja pojedinačnih riječi, odnosno eventualnih prenesenih značenja riječi, izraza i fraza, te poznavanje sintaktičkih odnosa, a što ovisi i o ranijem i trenutnom znanju o svijetu (i jeziku) kojeg čitač posjeduje (Hasenstab, 1985).

Znanje vokabulara mora biti automatizirano, s brzim i učinkovitim pristupom njegovom značenju (Fawcett i Nicolson, 1991). Razina automatizma definira brzinu i točnost leksičke obrade (ali i morfološke, sintaktičke i drugih obrada), a sve ove aktivnosti zajedno određuju razumijevanje. Neadekvatnosti u bilo kojem od navedenih procesa mogu rezultirati teškoćama razumijevanja, a one su jedan od simptoma disleksije.

Mr.sc. Mirjana Vancaš znanstveni je novak na Odsjeku za logopediju Fakulteta za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu

CILJ ISPITIVANJA

Obzirom na snažnu povezanost znanja rječnika i razumijevanja pročitano (Fawcett i Nicolson, 1991), namjera je ovog ispitivanja ustanoviti eventualne razlike u razini poznavanja kategorija homonima, antonima, sinonima i izreka kod djece s teškoćama čitanja i djece bez tih teškoća. Nastojalo se ustanoviti koja od navedenih kategorija najbolje diferencira ispitanike i je li moguće na osnovi rezultata ispitivanja rječnika predvidjeti uspješnost u razumijevanju pročitano teksta kod ispitanih skupina.

METODE

Uzorci ispitanika

Uzorci su odabrani iz populacije učenika redovnih trećih razreda osnovne škole. Uzorak djece s teškoćama čitanja izdvojili su logopedi ili pedagozi i razredni učitelji, a referenični je uzorak izabran metodom ekvivalentnih parova - izjednačen je po spolu, kronološkoj dobi (+/- 3 mjeseca) i naobrazbi roditelja.

Verifikacija podjele djece prema procjeni logopeda, pedagoga i nastavnika, provedena je materijalom za provjeru vještine čitanja (Jednominutni ispit glasnog čitanja, Furlan, 1965; Lista riječi za provjeru vještine čitanja, Matanović-Mamužić, 1982) i razumijevanja pročitano. Ovi su zadaci potvrdili ispravnost klasifikacije djece na onu s teškoćama čitanja i djecu koja tih teškoća nemaju.

Uzorak s teškoćama čitanja obuhvatio je 60-ero djece, i to 48 dječaka i 12 djevojčica, a kontrolni uzorak 59-ero djece, od kojih je 48 dječaka i 11 djevojčica. Sva su djeca prosječnih intelektualnih sposobnosti (prema rezultatima na PM 38).

Instrumentarij i varijable ispitivanja

Zadaci za provjeru znanja homonima, antonima, sinonima i izreka konstruirani su za potrebe ovog ispitivanja i sadrže po deset riječi, odnosno sintagmi u zadanoj kategoriji te po dva zadatka za uvježbavanje.

Lista HOMONIMA sadrži i pseudohomonime, a sastavljena je pretežno od imenica koje imaju 2 ili više značenja. Zadatak je ispitanika da za svaku riječ ponudi najmanje dva značenja.

Lista ANTONIMA sastavljena je pretežno od pridjeva i priloga, a zadatak je ispitanika da za svaku riječ kaže riječ sa suprotnim značenjem.

Lista SINONIMA sastavljena je od imenica, a ispitanik treba za svaku zadanu riječ naći drugu riječ koja ima isto značenje.

Lista IZREKA zahtijeva da ispitanik objasni njihovo značenje.

Ispitivanje razumijevanja pročitano provedeno je putem odgovora na pitanja. Za razliku od prepričavanja sadržaja priče (kao mogućeg načina provjere), ovakvo ispitivanje ne zahtijeva znanje strukture teksta (Leslie, 1993) i stoga je nešto lakše od prepričavanja. Postavljena pitanja odnose se na informacije dane eksplicitno i na one koje čitač mora zaključiti iz svog prethodnog znanja i ključnih dijelova teksta.

Korišteni instrumentarij poslužio je za određivanje varijabli istraživanja:

LHO - poznavanje homonima

LAN - poznavanje antonima

LSI - poznavanje sinonima

LIZ - razumijevanje izreka

CRAZ - razumijevanje pročitano teksta

Način provođenja ispitivanja

Ispitivanje vokabulara provedeno je usmeno. Ispitivač je prvo detaljnim određenjem objasnio svakom djetetu (primjereno njihovoj dobi od 9 do 10 godina) zadanu kategoriju - homonime, antonime, sinonime, izreke, a zatim na dva primjera za vježbu provjerio je li uputa shvaćena. Potom je nastavio ispitivati upravo objašnjenu kategoriju.

Svi su odgovori ispitanika snimani na kazetofonsku vrpcu i naknadno transkribirani. Svaki točan odgovor donosi jedan bod, a dodatni točni odgovor (koji je zbog bogatstva hrvatskog jezika moguć u nekim kategorijama) još po jedan bod.

Provjera razumijevanja vršena je na tekstu kojeg su djeca čitala u sebi kako bi se dobilo "čisto" razumijevanje, neopterećeno tehnikom čitanja. Odvojenim ispitivanjem tehnike (brzine i točnosti čitanja) od razumijevanja (aktivne sadržajne obrade), postoji mogućnost uočavanja one djece koja unatoč lošoj tehnici mogu uspješno pratiti sadržaj teksta i u stanju su o njemu pričati. Njihova se vještina čitanja sastoji u globalnom obuhvaćanju većih dijelova teksta u kojima su zanemarene artikulacijske i gramatičke točnosti i ortografsko melodijske kvalitete glasnog čitanja (Vladislavljević, 1986).

Činilo se najobjektivnije provjeriti razumijevanje pročitano putem istih pitanja za sve ispitanike. Ispitivač je djetetu čitao pitanja kako bi se izbjegla mogućnost nerazumijevanja istih zbog nedostataka čitanja, a pismeni odgovori su vrednovani obzirom na zahtjeve samog pitanja. Odgovori koji nisu eksplicitno dani u tekstu donosili su dva boda, a ostali jedan bod. Teoretski raspon rezultata je od 0 do 18.

REZULTATI I DISKUSIJA

Iz pregleda osnovnih statistika (tablica 1) vidljive su razlike kako u kategorijama rječnika, tako i u razumijevanju čitanja, a potvrđene su analizom varijance za svaku pojedinu varijablu.

Primjena lista homonima, antonima, sinonima i izreka omogućava uvid u razvoj navedenih kategorija riječi i pokriva dio semantičkog znanja. Aritmetičke sredine

pokazuju da obje skupine djece postižu više bodova na zadacima pronalaženja antonima, negoli zadacima prepoznavanja značenja homonima. Po nalazima nekih autora homonimi su ona kategorija jezičnog mišljenja koja se prije razvija pa bi prema tome trebala biti i bolje usvojena. Rezultati ispitivanja Vladislavljević (1983) pokazuju veću uspješnost sedmogodišnjaka u pronalaženju istozvučnih fonetsko-fonemskih struktura negoli u odabiru riječi suprotna značenja. Budući da u našem ispitivanju zadaci nisu izjednačeni po težini, ne mogu se uspoređivati postignute prosječne vrijednosti za pojedine kategorije. Rezultati našeg istraživanja pokazuju da je pronalaženje riječi ista značenja, a različite fonemske strukture, te razumijevanje prenesenog značenja izreka, mnogo teže za ispitanu skupinu s teškoćama čitanja od kontrolne skupine. Shvaćanje izreka traži razinu jezičnog apstrahiranja koja izgleda još nije u potpunosti razvijena niti u ispitanika kontrolnog uzorka, niti u djece s teškoćama čitanja. Takvu pretpostavku potvrđuju i dobivene aritmetičke sredine - skupina s teškoćama čitanja razumjela je u prosjeku svega 2.22 izreke, a skupina bez teškoća 4.32 izreke od ponuđenih 10. Razlike prosječnih vrijednosti su statistički značajne uz mogućnost pogreške .00. Ispitani 9-godišnjaci još nemaju dovoljno jezično - misaonih asocijacija za pridavanje metaforičkih značenja poznatim fonetskim strukturama ili sintagmama. Diskriminativnom analizom utvrđena je vrijednost cijelog sklopa za-

Tablica 1. Osnovni statistici ispitivanih varijabli za svaku pojedinu skupinu ispitanika (A - skupina s teškoćama čitanja i B - skupina bez teškoća čitanja) i rezultati analize varijance (PROB - značajnost razlika između skupina)

VAR	X_A	SD_A	MIN_A	MAX_A	X_B	SD_B	MIN_B	MAX_B	PROB
LHO	5.23	2.27	0	10	8.25	1.89	2	10	.00
LAN	6.78	1.58	4	11	8.91	1.59	4	11	.00
LSI	4.62	1.70	0	8	7.22	1.45	4	10	.00
LIZ	2.22	1.78	0	8	4.22	1.78	1	9	.00
CRAZ	6.37	3.20	0	13	10.29	2.79	5	16	.00

Tablica 2. Rezultati diskriminativne analize varijabli rječnika

DISKR. FUN.	R	WL	DF	Sig
1	.71	.50	4	.00

Tablica 3. Regresijska analiza za varijablu CRAZ u djece s teškoćama čitanja

R	R ²	F	SIG F	DF1	DF2
.48	.23	4.06	.01	4	55

VAR	r	BETA	SE BETA	T	SIG T
LHO	.19	.02	.18	.17	.87
LAN	.44	.34	.29	2.36	.02
LSI	.34	.20	.26	.14	.16
LIZ	.30	.04	.27	.26	.79

dataka rječnika za razlikovanje skupina dobrih i loših čitača.

Sklop odabranih varijabli rječnika dobro odjeljuje djecu s teškoćama čitanja od dobrih čitača. Najveću korelaciju s diskriminativnom funkcijom postigla je varijabla sinonima (LSI), a potom varijabla homonima (LHO), što je u skladu i sa dobivenim vrijednostima diskriminativnih koeficijenata.

Varijable koje pokrivaju znanje antonima i izreka (LAN i LIZ) nešto slabije, ali značajno koreliraju s diskriminativnom funkcijom. Antonimi pokrivaju znanja koja su, vjerojatno, usvojena gotovo na razini automatizma kod obje skupine, a što potvrđuju i visoke aritmetičke sredine. S druge strane, još nedovoljno razvijena obrada gotovo metaforičkih iskaza izreka, odražava se relativno slabom uspješnošću svih ispitanika. Ovakova "relativna" ujednačenost rezultata, odnosno ista tendencija uspješnosti kod obje skupine ispitanika na spomenutim varijablama, je mogući razlog njihove nešto slabije diskriminativne vrijednosti.

Značajna korelacija rječnika s izdvojenom diskriminativnom funkcijom (.71)

VAR	r _y	r
LHO	.45	.73
LAN	.26	.68
LSI	.59	.84
LIZ	-.01	.57

Tablica 4. Regresijska analiza za varijablu CRAZ u djece bez teškoća čitanja

R	R ²	F	SIG F	DF1	DF2
.34	.11	1.75	.15	4	54

VAR	r	BETA	SE BETA	T	SIG T
LHO	-.04	-.23	.23	-1.48	.14
LAN	.15	.08	.28	.53	.60
LSI	.19	.11	.33	.65	.51
LIZ	.28	.26	.25	1.63	.11

upućuje na mogućnost korištenja zadataka i u dijagnostičke svrhe, naročito kad je poznata veza istih s vještinom razumijevanja pročitano.

Razumijevanje čitanog (CRAZ) osim što je poslužilo kao jedan od kriterija svrstavanja ispitanika u skupine, definirano je i kao zavisna varijabla u odnosu prema varijablama rječnika.

Djeca s teškoćama čitanja pokazala su niži stupanj razumijevanja, postigavši prosječno 6.37 bodova, dok su djeca bez teškoća postigla u prosjeku 10.29 bodova od mogućih 18 (tablica 1). U skupini s teškoćama bilo je djece koja nisu odgovorila niti na jedno postavljeno pitanje o tekstu, što nije bio slučaj kod djece refereničnog uzorka.

Mogućnost definiranja uspjeha u razumijevanju, na osnovi rezultata na varijablama rječnika, pokazuju podaci dobiveni regresijskom analizom za pojedinu skupinu ispitanika (tbl. 3 i 4).

Na osnovi varijabli rječnika moguće je predvidjeti razumijevanje kod djece s teškoćama čitanja, ali ne i kod referenične skupine.

Krajnje kompleksan i konstruktivan proces razumijevanja uključuje interakciju većeg broja varijabli: znanje dekodiranja, znanje vokabulara, sintaktičko znanje i znanje diskursa (Leu i Kinzer, 1987). Ispitano znanje vokabulara bitno je lošije kod djece s teškoćama čitanja negoli kod refereničnog uzorka. Ukupna korelacija svih varijabli rječnika i razumijevanja značajna je na razini .00 i iznosi .42. U djece bez teškoća zajednička korelacija svih zadataka rječnika i razumijevanja nije značajna (iznosi .18) (Lenček, 1994).

Moguće je da se kod djece s teškoćama čitanja javlja cirkularna reakcija:

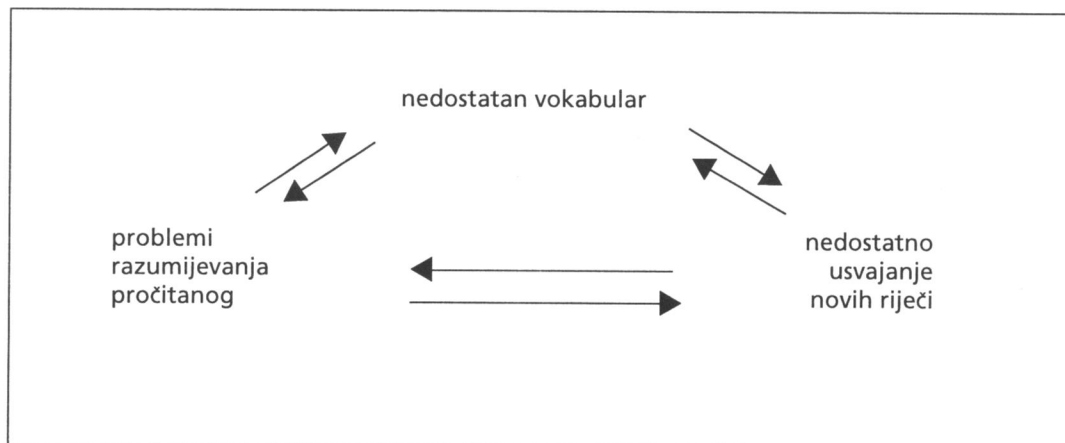
Dosegnuta primjerena razina ne samo vokabulara već i ostalih komponenti razumijevanja možda uvjetuje njihovo samostalno funkcioniranje čime se automatski isključuje mogućnost ranije opisane lančane reakcije, ali i mogućnost predviđanja uspjeha u razumijevanju pročitane teksta. Naime, dok u djece s teškoćama čitanja "uvjetovani" krug predominantno izdvaja komponente vokabulara kao moguće odgovorne za razumijevanje, kod referenične skupine ostale komponente - vjerojatno dekodiranje, sintaktičko znanje, znanje diskursa (Leu i Kinzer, 1987), procesi radne memorije (Gathercole i sur., 1992) i prethodno znanje o svijetu (Nagy, Anderson i Herman, 1987) zajedno nose veći dio varijabiliteta razumijevanja.

Nedostatan vokabular može biti vezan uz prenaplašavanje korektnog čitanja (čemu često tendiraju nastavnici i roditelji, a predviđeno je i školskim programom za treći razred). Djeca s teškoćama čitanja se, obraćajući pozornost na ionako manjkavu tehniku, usmjeravaju na čitanje bez grešaka pri čemu zanemaruju sadržajnu vrijednost teksta. Time se nerijetko započinje ranije opisani krug.

Autori nekih studija (Nagy, Herman i Anderson 1985; Robbins i Ehri, 1994) su pokazali da djeca uče vokabular spontano iz teksta, pri čemu prosječan doprinos čitanja iznosi jednu trećinu dječjeg godišnjeg povećanja vokabulara. Jasno je stoga koliko je čitanje bitno za permanentno povećanje vokabulara, naročito nakon 3. razreda, kada školske knjige ne sadrže samo najučestalije riječi potrebne u prvotnom materijalu za čitanje.

ZAKLJUČAK

Zadaci za ispitivanje poznavanja homonima, antonima, sinonima i izreka omogućavaju diferenciranje djece s teškoćama čitanja od dobrih čitača i kao takvi mogu poslužiti kao dodatni instrumentarij pri dijagnostici teškoća čitanja, ali i za planiranje terapije, odnosno rada na razvoju ne samo navedenih kategorija, već vokabulara općenito. Ovi zadaci ne pokrivaju samo jezično znanje, već i druge kategorije

nerijetko nedostatnih znanja i sposobnosti djece s teškoćama čitanja, a koje utječu i na mogućnost predviđanja razine razumijevanja teksta.

U ispitanih devetogodišnjaka veću diskriminativnu vrijednost postigli su zadaci za ispitivanje homonima i sinonima u odnosu na nešto slabiju, ali ipak značajnu diskriminativnost antonima i izreka, što ide u prilog razvojnoj definiranosti kategorija.

Znanje vokabulara, nedostatno u skupini djece s teškoćama čitanja, uvjetuje i omogućava predviđanje njihova (ne)uspjeha u razumijevanju čitanog teksta (u skladu s rezultatima diskriminativne analize, analize varijance i osnovnih statistika). Suprotno pak, u skupini bez teškoća čitanja nije moguće predvidjeti rezultate razumijevanja pročitano prema poznavanju homonima, antonima, sinonima i izreka. Moguće je da adekvatno znanje vokabulara, koje je uz znanje dekodiranja, sintaktičko znanje i znanje diskursa komponenta razumijevanja

(Leu i Kinzer, 1987), dovodi do drugačijeg odnosa istih, odnosno njihove slabije interakcije, a čime se smanjuje prediktivna vrijednost pojedine komponente za razumijevanje čitanog.

Ovim se ispitivanjem željelo ukazati na nužnost kreiranja programa za razvoj jezičnih vještina, naročito pojedinih nedostatnih kategorija rječnika koji će djeci s poteškoćama u usvajanju čitanja olakšati ovaj proces, naglašavajući razumijevanje kao njegov krajnji cilj. Svrhoviti programi za usvajanje novih riječi neophodni su i zbog nedovoljnog utroška školskog vremena (prema nekim ispitivanjima oko 0.4 % do 1 %; Durkin, 1979) na direktno poučavanje vokabulara.

Ovakovi bi se programi (dobno prilagođeni) trebali primjenjivati već od rane predškolske dobi ako postoje bilo kakva odstupanja u jezičnom razvoju, a time bi se ujedno radilo na prevenciji teškoća čitanja i pisanja.

LITERATURA

1. Durkin, D. (1979): What classroom observations reveal about reading comprehension instruction, *Reading Research Quarterly*, 14, 481-533.
2. Fawcett, A. J., Nicolson, R. I. (1991): Vocabulary training for children with dyslexia, *Journal of Learning Disabilities*, 24, 6, 379-383.
3. Gathercole, S. E., Baddeley, A. (1993): Working memory and language, LEA Publishers, Hove, UK.
4. Gathercole, S. E., Willis, C. S., Emslie, H., i Baddeley, A. D. (1992): Phonological memory and vocabulary development during early school years: A longitudinal study, *Developmental Psychology*, 28, 887-898.
5. Hasenstab, S. (1985): Reading Evaluation: A psychosociolinguistic approach (u) Simon Ch. S. (ur.) Communication skills and classroom success - Assessment of language-learning disabled student, Taylor and Francis Ltd. London.
6. Lenček, M. (1994): Jezične sposobnosti u djece s teškoćama čitanja, Magistarski rad, Fakultet za defektologiju, Zagreb.
7. Leslie, L. (1993): A developmental - interactive approach to reading assessment, *Reading and writing quarterly, Overcoming Learning Difficulties*, 9, 1, 5-31.
8. Leu, D., Kinzer, Ch. (1987): Effective reading instruction in the elementary grades, Charles E. Merrill Publishing Company - A Bell & Howell Company, Columbus, Toronto, London, Melbourne.
9. Nagy, W. E., Anderson, R. C., Herman, P. A., (1987): Learning words from context during normal reading, *American Educational Journal*, 24, 237-270.
10. Nagy, W. E., Herman, P. A., Anderson, R. C. (1985): Learning words from context, *Reading Research Quarterly*, 20, 233-253.
11. Robbins, C., Ehri, L. C. (1994): Reading storybooks to kindergartners helps them learn new vocabulary words, *Journal of Educational Psychology*, 86, 1, 54-64.
12. Senechal, M., Thomas, E., Monker, J. (1995): Individual differences in 4-year-old children's acquisition of vocabulary during storybook reading, *Journal of educational psychology*, 87, 218-229.
13. Shames, G. H., Wiig, E. H. (1986): Human communication disorders, Charles E. Merrill Publishing Company - A Bell & Howell Company, Columbus, Toronto, London, Sydney.
14. Vellutino, F. R., Scanlon, D. M. (1987): Linguistic coding and reading ability (u) S. Rosenberg (ur.) *Advances in psycholinguistics*, str. 1-69, Academic Press, New York.
15. Vladislavljević, S. (1986): Poremećaji čitanja i pisanja. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

16. Vladislavljević, S. (1983): Semantički test, (u) Kostić, Đ., Vladislavljević, S. i Popović, M. (ur.) Testovi za ispitivanje govora i jezika, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
17. Wiig, E. H., Semel, E. M., Abele, E. (1981): Perception and interpretation of ambiguous sentences by learning disabled twelve-year-olds, *Learning Disabilities Quarterly*, 4. 3-12.
18. Wolf, M., Vellutino, F. (1993): A psycholinguistic account of reading (u) Berko, G. J., Bernstein, N. R. (ur.) *Psycholinguistics*, str. 352-390, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers.

VOCABULARY KNOWLEDGE AND READING SKILL

ABSTRACT

Tasks used for testing the knowledge of specific categories of vocabulary—homonyms, antonyms, synonyms, and proverbs—give an indication of the difference in verbal communication between the vocabularies of children with reading disabilities and those of children without such disabilities. In the ten-year-olds tested, significant differences were found between the two groups, especially for the homonym and synonym tasks. Vocabulary knowledge, which is insufficient among the children with reading disabilities, conditions and makes it possible to predict their success (or lack thereof) in comprehending the read text (along with the results of discriminant analysis, analysis of variance, and basic statistics). Contrarily, in the non-disabled group it is not possible to predict the results of the comprehension test according to their recognition of homonyms, antonyms, synonyms and proverbs. It is possible that an adequate knowledge of vocabulary leads to a different relationship between the components of comprehension, or to the kind of interaction that requires greater independence of the same components, but also lessens the predictive values of individual components.